

re ek mahiyetinde olduğu ifade edilmiştir. Kitabın yaklaşık üçte birini oluşturan hâtîme kısmında ise insân-ı kâmilin özelliklerine yer verilmiştir. Konevî, bu bölümde anlattıklarının 630 (1233) veya 631 (1234) yılında Türkmen bölgesinde iken kendisine mücmelen ilham edilen sırlardan ibaret bulunduğunu belirtmekte ve insanın hakikatının ne olduğu, nereden, nerede ve niçin var olduğu, onu kimin var ettiği, bu âleme gelişindeki gayenin ne olduğu, nereye gideceği, ilk ve aslı irade açısından onunla neyin amaçlandığı, mâna olarak onda neyin bulunduğu, ilâhî ve kevnî nüshaların mütekabiliyeti gibi toplam on yedi sorunun cevabı üzerinde durmaktadır. Kitap bir tavsiye ve münâcâtla sona ermektedir.

Eser iki defa İnan'da neşredilmiştir. Şeyh Ahmed eş-Şîrâzî tarafından gerçekleştirilen ilki Molla Fenârî'nin kitabına yazdığı *Mişbâhu'l-üns beyne'l-ma'kul ve'l-meşhûd fî şerhi Miftâhi'l-gaybi'l-cem'* ve'l-vücûd adlı şerhin kenarında (Tahran 1323), Muhammed Hâcevî tarafından gerçekleştirilen ikincisi de yine Molla Fenârî'nin şerhiyle birlikte basılmıştır (*Miftâhu'l-gayb li-Ebi'l-Me'âli Şadriddin Muhammed b. İshâk Konevî ve şerhuhû Mişbâhu'l-üns li-Muhammed b. Hamza el-Fenârî*, Tahran 1416 h./1374 hş.).

Miftâhu'l-gayb üzerine Osmanlılar döneminde birçok şerh yazılmıştır. Bunlardan ilki Molla Fenârî'nin yukarıda adı geçen şerhidir. Bu şerhin, metniyle birlikte gerçekleştirilen neşrinde Mirza Hâşim el-Üşkûrî, Âyetullah Humeynî, Seyyid Muhammed el-Kummî, Âgâ Muhammed Rızâ Kumîşî, Hasanzâde Âmilî gibi müelliflerin ta'likatına da yer verilmiştir. Muhammed Hâcevî ayrıca şerhi Farsça'ya çevirmiştir (*Terceme-i Mişbâhu'l-üns*, Tahran 1416 h./1374 hş.).

Molla Fenârî'den sonra eser, Fâtih Sultan Mehmed'in isteği üzerine Kutbûd-dinzâde İznîkî ve Molla Ahmed-i İlâhî tarafından ayrı ayrı şerhedilmiştir. Kutbûd-dinzâde, Arapça olarak kaleme aldığı eserini (*Fethu Miftâhi'l-gayb*) Molla Fenârî'nin şerhindeki bazı muğlak yerleri açıklamak ve esas konuyu teferruattan ayıklamak amacıyla yazdığını belirtmiştir (*DİA*, XXVI, 489). Molla İlâhî'nin şerhi ise Farsça'dır (*Şerh-i Miftâhu'l-gayb*, Konya Yûsuf Ağa Ktp., nr. 414 [müellif nüshası]). Molla Ahmed-i İlâhî, Fâtih'in talebi üzerine eserle ilgili ayrıca *Şerh-i Istilâhât-ı Miftâhu'l-gayb* isimli bir kitap kaleme

almıştır (Bayram, VII. devre, sy. 7 [1979], s. 14).

Miftâhu'l-gayb Atpazârî Osman Fazl-ı İlâhî (*Mişbâhu'l-kalb Şerhu Miftâhi'l-gayb*), Abdurrahman Rahmi Bursevî, Ahmed b. Abdullah Kırîmî, Malkoçzâde Mustafa Efendi, Şehâbeddin Ahmed b. Hüseyin el-Hamevî tarafından da şerhedilmiştir (son dört müellifin şerhlerinin adı *Şerhu Miftâhi'l-gayb* şeklindedir; nüshaları için bk. Ergin, II [1957], s. 70-71). Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde *Esrârü's-şühûdi'l-hâsil min fethi'l-mevcûd* adıyla kayıtlı olan (Velîyyüddin Efendi, nr. 1726) şerhin müellifi tesbit edilememiştir (a.g.e., II [1957], s. 71-72).

Eseri Ahî Evran Farsça'ya (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 278; Bayram, VII. devre, sy. 7 [1979], s. 13), Ekrem Demirli Türkçe'ye (*Tasavvuf Metafiziği: Miftâh-ı Gaybi'l-cem ve'l-vücûd*, İstanbul 2002), Stéphane Ruspoli kısmî olarak Fransızca'ya çevirmiştir. Fransızca çevirisiyle birlikte kısmî neşri de yapılmıştır (*La clé du monde suprasensible*, Paris 1978; *El²* [İng.], VIII, 754).

BİBLİYOGRAFYA :

Sadreddin Konevî, *Miftâhu'l-gayb ve şerhuhû Mişbâhu'l-üns li-Muhammed b. Hamza el-Fenârî* (nşr. Muhammed Hâcevî), Tahran 1416 h./1374 hş., ayrıca bk. neşredenin girişi; Câmî, *Ne-fehât*, s. 556; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 24-25; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1768; *Osmanlı Müellifleri*, I, 91; Brockelmann, *GAL*, I, 585-586; *Suppl.*, I, 807; Nihat Keklik, *Sadreddin Konevî'nin Fel-sefesinde Allah-Kâinât ve İnsan*, İstanbul 1967, s. XIX-XX; Osman Ergin, "Sadreddin al-Qunawî ve Eserleri", *ŞM*, II (1957), s. 68-72; Mikail Bayram, "Sultan Fatih'de Sadruddin Konevi ve Ahi Evren Hayranlığı", *Fikir ve Sanatta Hareket*, VII. devre, sy. 7, İstanbul 1979, s. 13-16; W. C. Chittick, "Sadr al-Din al-Kunawi", *EP²* (İng.), VIII, 754; Mustafa Kara - Hamid Algar, "Abdullah-ı İlâhî", *DİA*, I, 111; Reşat Öngören, "Kutbûddinzâde İznîkî", a.e., XXVI, 489-490.

REŞAT ÖNGÖREN

MİFTÂHU KÜNÜZİ'S-SÜNNE

(مفتاح كنوز السنة)

Wensinck'in (ö. 1939)

on dört hadis ve siyer kitabındaki rivayetler için hazırladığı alfabetik konu, şahıs ve yer fihristinin Arapça tercümesi.

Hollandalı şarkiyatçı Arent Jean Wensinck'in ilk dönem hadis ve siyer kaynaklarından kolayca yararlanmayı sağlamak amacıyla 1916 yılında hazırlamaya başladığı ve on yılda tamamlayıp *A Handbook of Early Muhammadan Tradition* adıyla

la yayımladığı eser (Leiden 1927), 1928'de Ahmed Muhammed Şâkir tarafından Arapça'ya tercüme edilmeye başlanmıştır. Mütercim eserin yaklaşık üçte birini Arapça'ya uyguladıktan sonra İngilizce bilmemesinden kaynaklanan güçlükler sebebiyle (Wensinck, *Miftâhu künûzi's-sünne*, Ahmed M. Şâkir'in girişi, s. t-v) tercüme işi Muhammed Fuâd Abdülbâkî'ye devredilmiş, o da bazı tashihler yaparak dört yılda tamamladığı çalışmaya *Miftâhu künûzi's-sünne* adını vermiştir (Kahire 1353/1934; Lahor, ts.; 1403/1983; Mekke, ts.; Beyrut 1403/1983, 1405 [Halîl el-Meyyis'in tashihleriyle]). Wensinck kitabın girişinde, *Kütüb-i Sitte* ile Dârimî'nin *es-Sünen* ve İmam Mâlik'in *el-Muvaftâ'* adlı eserlerinin konu başlıklarıyla kitap ve bab numaralarını göstermiş, esas alınan kaynaklar ve kısaltmalar hakkında bilgi vermiş, eser incelenirken dikkat edilmesi gereken bazı hususlara işaret etmiş, hadis konusunda Christian Snouck-Hurgronje, Ignaz Goldziher ve Alfred Guillaume'un yöntemlerinin rehber olarak alınması gerektiğini söyleyip İslâmî mevzularda araştırma yapacak olanları yönlendirmeye çalışmıştır (*A Handbook of Early Muhammadan Tradition*, s. VIII).

Miftâhu künûzi's-sünne'ye esas teşkil eden kitaplar *Şahîh-i Buḥârî* (Leiden 1862-1868, 1907-1908), *Şahîh-i Müslim* (Bulak 1290), *Sünen-i Ebî Dâvûd* (Kahire 1280), *Sünen-i Tirmizî* (Bulak 1292), *Sünen-i Nesâ'î* (Kahire 1312), *Sünen-i İbn Mâce* (Kahire 1313), İmam Mâlik'in *el-Muvaftâ'* (Kahire 1279), *Müsned-i Ahmed b. Hanbel* (Kahire 1313), *Sünen-i Dârimî* (Delhi 1337), *Müsned-i Tayâlisî* (Haydarâbâd 1321), *Müsned-i Zeyd b. Âli*, İbn Sa'd'ın *et-Ṭabaḳâtü'l-kubrâ'sı* (Leiden 1904-1908, 1917, 1940), İbn Hişâm'ın *es-Sîre'si* (Göttingen 1859-1860) ve Vâkîdî'nin *el-Meğâzi'sidir* (Berlin 1882). Wensinck bu eserleri birer rumuzla göstermiştir (Buḥârî بخ، Müslim مس، Ebû Dâvûd يد، Tirmizî تو، Nesâ'î نس، İbn Mâce مج، Mâlik ما، Ahmed b. Hanbel حم، Dârimî می، Tayâlisî ط، Zeyd b. Ali ز، İbn Sa'd عد، İbn Hişâm هس، Vâkîdî قد). Ayrıca kitap numarası ك، bab numarası ب، hadis numarası ح kısaltmasıyla belirtilmiştir. ق kısaltması, "Önceki atıfla sonrakini kıyasla" anlamında، ج cüz، ق kısım، م م de aynı hadisin sözü edilen yerde birden fazla geçtiğini, bazı bab veya sayfa numaralarının üzerine konulan küçük rakamlar ise konuya dair hadisin kaç kere zikredildiğini ifade etmek üzere kullanılmıştır. Kitapta çok fazla kısaltmanın yer alması

MİFTÂHU KÜNÛZİ'S-SÜNNE

istifadeyi güçleştirmiştir. Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Dârimî'nin eserlerinde konular kitap adı ve bab numarasına, Müslim ve Mâlik'in eserlerinde kitap adı ve hadis numarasına, Zeyd b. Ali ve Tayâlisî'nin eserlerinde hadis numarasına, Ahmed b. Hanbel'in *eI-Müsned*'inde cilt ve sayfa numarasına, İbn Sa'd'ın *eI-Tabakâtü'l-kübrâ*'sında cilt, kısım ve sayfa numarasına, İbn Hişâm ve Vâkidî'nin eserlerinde sayfa numarasına göre gösterilmiş, Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin "Tefsîrü'l-Kur'ân" bölümlerinde ise yukarıdaki genel uygulama yerine kitap ve sûre numarasına işaret edilmiştir.

Wensinck fihristine esas aldığı kitaplar da geçen şahıs, yer adları ve tarihî olaylarla ilgili anahtar kelimeleri önce alfabetik sıraya göre tertip etmiş, konunun alt başlıklarını ayrıntılı biçimde göstermiştir. Ancak bu kurala her yerde uymamış, bazan konu başlığını verirken harf-i ta'rifleri dik-kate almamış, bazan kelimenin cem'ini, bazan müfredini anahtar kelime olarak kullanmıştır. Anahtar kelime bir eserde aynen geçme de o konuyla ilgili yere atıfta bulunulmuştur.

Miftâhu künûzi's-sünne öncelikle konu, şahıs, yer ve kavram indeksi olduğundan bunlar hakkında bilgi edinmek isteyenler için kaçınılmaz bir kaynak olmakla birlikte kelimeyi bazan çoğul, bazan kök fiili, bazan da terimleştirdiği şekilde vermesi, özellikle siyer ve megâzî kaynaklarına konularına göre değil cilt veya sayfa numarasına göre atıfta bulunması, bab ve kitap isimleri sonradan konulmuş neşirlerin esas alınması yüzünden eleştirilmişse de ilk iki eleştirinin pek haklı olmadığı görülmektedir (M. Abdullah Hayyânî, sy. 34 [1412/1992], s. 258-295).

Eserin baş tarafında Muhammed Reşid Rızâ ve Ahmed Muhammed Şâkir'in birer takdim yazısı bulunmaktadır. M. Reşid Rızâ şarkiyatçıların ve müslüman âlimlerin hadis fihristi hazırlanmasına katkıları, müslümanların bu alanda yaptığı çalışmaların temel nitelikleri, *Miftâhu künûzi's-sünne*'nin özellikleri ve eserin Muhammed Fuâd Abdülbâkî'ye tercüme ettirilmesi süreci üzerinde durmaktadır. Ahmed Muhammed Şâkir de eseri tercüme etmeye başlaması, daha sonra çevirinin M. Fuâd Abdülbâkî tarafından devam ettirilmesi, İslâm toplumunda hadis mu'cemi yazma geleneğinin başlangıcı ve gelişimi, etrâf kitapları, Kitap ve Sünnet'in dindeki yeri ve *Miftâhu künûzi's-sünne*'nin özellikleri konularında bilgi vermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

A. J. Wensinck, "Introduction", *A Handbook of Early Muhammadan Tradition*, Leiden 1927, s. VII-IX; a.mlf., *Miftâhu künûzi's-sünne* (trc. M. Fuâd Abdülbâkî), Beyrut 1403/1983, M. Reşid Rızâ'nın girişi, s. n-ş; Ahmed M. Şâkir'in girişi, s. t-v; *Ma'a'l-Mektebe*, s. 66-68; Ebû Muhammed Abdülmehdî b. Abdülkâdir b. Abdülhâdî, *Turuğu tahrici hadîsi Resûlillâh şallâhu 'aleyhi ve sellem*, Kahire 1987, s. 167-177; M. Abdullah Hayyânî, "Ba'zu mâ yülâhazu 'alâ kitâbi Miftâhi künûzi's-sünne", *Mecelletü'l-buhûsi'l-İslâmiyye*, sy. 34, Riyad 1412/1992, s. 253-296.

İBRAHİM HATİBOĞLU

MİFTÂHU'S-SAÂDE

(مفتاح السعادة)

Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin
(ö. 968/1561)İlimler tarihi ve tasnifiyle ilgili
Arapça biyobibliyografik
ve ansiklopedik eseri.

Tam adı *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fi mevzû'ati'l-'ulûm* olan kitap Osmanlı ilim zihniyetinin beslediği birikim ve literatürü belirtmesi, bu ilim muhitinin ulaştığı seviyeyi kapsamlı bir ilimler tasnifi ve bibliyografya disiplini içinde ortaya koyması, özellikle de bu zihniyetin XVI. yüzyıldaki yansımalarını göstermesi açısından önemli bir eserdir. Dört mukaddime, iki bölüm ve yedi kısımdan meydana gelmiştir. Mukaddimelerde ilmin değeri, tahsilin fazileti, talebe ve hocanın görevleri, ilim ahlâkı ve bilgiye ulaşma yolları gibi konular üzerinde durulmakta ve yeri geldikçe zihniyet meseleleri tartışılmaktadır. Her ilmî disiplini yerine göre tanım, konu, ilkeler, pedagojik amaç ve genel yararları bakımından ele alan Taşköprizâde o disiplinin tarihi veya otoriteleriyle ilgili genel bilgiler vermekte, daha sonra da o alanın başlıca literatürünü tanıtmaktadır.

Eserin "taraf" adı verilen iki ana bölümünün konularını bilgi edinme yöntemleriyle ilgili iki temel anlayış teşkil etmektedir. Bunların ilkinde teorik yöntemle (tarîku'n-nazar), ikincisinde ise mistik arınma yöntemiyle (tarîku't-tasfiye) ulaşılan bilgiler ele alınmış, yetkinliğe de ancak bu iki yöntemi birleştirenlerin erişebileceği vurgulanmıştır. Kitapta ilimler yedi kısım (devha) halinde gruplandırılmış, her kısımdaki ilimler bir genel girişten sonra alt disiplinleriyle birlikte incelenmiştir. Bu kısımlar sırasıyla yazıya ilişkin ilimler (hat sanatı ve Arap imlâsı), lisan ilimleri (sarf, nahiv, belâğat ve edebiyat), mantık ilimleri (mantık disiplinleri ve tartışma yöntemleri),

dış dünyayı konu alan ilimler (metafizik, fizik, matematik, mekanik, tıp, coğrafya ve astronomi dahil bütün disiplinler), amelî hikmet (ahlâk, ev idaresi, siyaset), şer'î ilimler (kırat, hadis ve usulü, tefsir, kelâm, fıkıh ve usulü) ve bâtın ilimleri (ibadetler, âdetler, helâke götüren ahlâkî kötülükler ve necâta ulaştırıcı erdemler) şeklindedir. Bâtın ilimleri, gerek plan gerekse muhteva bakımından Gaz-zâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'de işledikleriyle tam bir benzerlik arzederken İbn Sînâ'nın ortaya koyduğu felsefî ilimler şemasının hem teorik hem de pratik disiplinleriyle Taşköprizâde'nin genel tasnifinde yer aldığı görülmektedir. Taşköprizâde, "ilim" terimini gelenekteki değişik kullanımlarına uygun biçimde yalnızca temel ilimlerin alt disiplinleri tarzında değil sanat, zenaat ve meslek gruplarını, hatta belirli konu başlıklarını da içine alacak şekilde çok kapsamlı biçimde kullanarak ilimlerin sayısını 300'ün üzerine çıkarmıştır (Rosenthal, s. 44). Bu tasnife yön veren ana fikir ise ilimlerin İbn Sînâ'dan ilham alınarak varlığın yazıda, sözde, zihinde ve dış dünyada bulunuşuna göre gruplandırılmasıdır. Taşköprizâde ilk üç kategorideki aktarım, dil ve düşünceyle ilgili olan disiplinleri "alet ilimleri", sadece ontolojik gerçekliği konu edinen ilimleri de "hakiki ilimler" saymıştır. Ontik varlığın hakikatini sabit gören Taşköprizâde, bu ilimlerle varılan doğru sonuçların zamanın hatta dinlerin ve dinî geleneklerin değişmesiyle bile değişmeyeceği kanaatindeydi. Müellife göre söz konusu sonuçlara salt akılla ulaşıyorsa bu ilimlere felsefî ilimler, eğer İslâm'ın nasları esas alınarak ulaşıyorsa bunlara da şer'î ilimler denir. Müellifin açıklamasına göre eser, felsefî ilimler bakımından İbn Sînâ'nın ilimlerin taksimine dair olan kitabını (*Ak-sâmü'l-'ulûmi'l-'akliyye*) temel almıştır (I, 68-69, 311, 314-315, 320). Ancak eserin genel planı ve içeriği dikkatle incelendiğinde telif sırasında İbnü'l-Ekfânî'nin *İrşâdü'l-kâşid ilâ esne'l-makâşid*'inden da epeyce yararlandığı anlaşılmaktadır. Kitabın muhtevası kapsamı itibarıyla bir ilimler tarihi, biyobibliyografik bir ansiklopedi ve ilimler tasnifine dair bir şema hüviyetindedir. Bu kapsamıyla eser klasik İslâm "mevzûâtü'l-'ulûm" literatürü içinde seçkin bir yere sahiptir ve erken dönem için İbnü'n-Nedîm'in *eI-Fihrist*'i, geç dönem için de İbnü'l-Ekfânî'nin *İrşâdü'l-kâşid*'ıyla karşılaştırılabilir (*Miftâhu's-sa'âde*, neşredenlerin girişi, I, 14-15, 35). Taşköprizâde'nin ilimler taksimi boyutuyla ilgili olarak eserini nereye yerleştirdiği